

ESTUDIS D'HISTÒRIA AGRÀRIA

**POBLAMENT, DESPOBLAMENT
I HÀBITAT A L'ÈPOCA MEDIEVAL**

35

Estudis d'Història Agrària

CENTRE D'ESTUDIS HISTÒRICS INTERNACIONALS (Universitat de Barcelona)

CENTRE DE RECERCA D'HISTÒRIA RURAL (IRH-Universitat de Girona)

35

2023

REVISTA FUNDADA L'ANY 1978 PER

Emili Giralt i Raventós

DIRECCIÓ

Rosa Congost Colomer (Història i Institucions Econòmiques, Universitat de Girona)

Llorenç Ferrer Alòs (Història Contemporània, Universitat de Barcelona)

CONSELL DE REDACCIÓ

Josep Colomé Ferrer (Història Econòmica, Institucions, Política i Economia Mundial, Universitat de Barcelona),
Jaume Dantí Riu (Història Moderna, Universitat de Barcelona), Antoni Furió (Història Medieval, Universitat de
València), Antònia Morey (Història i Institucions Econòmiques, Universitat de les Illes Balears), Patrici Pojada
(Història Moderna, Universitat de Perpinyà), Santi Ponce Vivet (Comunicació, Universitat de Vic), Enric Saguier
Hom (Història i Institucions Econòmiques, Universitat de Girona), Antoni Riera Melis (Història Medieval,
Universitat de Barcelona), Enric Vicedo Rius (Història i Institucions Econòmiques, Universitat de Lleida)

CONSELL ASSESSOR

Ignasi Aldomà (Universitat de Lleida), Maurice Aymard (École des Hautes Études en Sciences Sociales),
Fernanda Barcos (Universitat Nacional de La Plata), Giuliana Biagioli (Universitat de Pisa), Gérard Béaur
(École des Hautes Études en Sciences Sociales / CNRS), Paul Brasley (Universitat de Exeter), Criss Briggs
(Universitat de Cambridge), Salvador Calatayud (Universitat de València), Aymat Catafau (Universitat de Perpinyà),
Franco Cazzola (Universitat de Bolonya), Ramon Garrabou (Universitat Autònoma de Barcelona), Paul Friedman
(Universitat de Yale), Gonçal Artur López Nadal (Universitat de les Illes Balears), Julie Marfany (Universitat de
Durham), Nicolás Marty (Universitat de Perpinyà), Jesús Millán (Universitat de València), Isabel Moll (Universitat
de les Illes Balears), Manoela Pedroza (Universitat Federal Fluminense), Joan Peytavi Deixona (Universitat de
Perpinyà), Gabriela Piccini (Universitat de Siena), Ricardo Robledo (Universitat de Salamanca), Ofelia Rey
(Universitat de Santiago de Compostela), Philipp Schofield (Universitat d'Aberystwyth), Pegerto Saavedra
(Universitat de Santiago de Compostela), Paolo Tedeschi (Universitat Bocconi, Milà), Enric Tello (Història Econò-
mica, Institucions, Política i Economia Mundial, Universitat de Barcelona), Nadine Vivier (Universitat de Le Mans)

SECRETARI

Lisard Palau (Universitat de Barcelona)

MAQUETACIÓ, CORRECCIÓ I EDICIÓ

Edicions de la Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Sumari

DOSSIER: POBLAMENT, DESPOBLAMENT I HÀBITAT A L'ÈPOCA MEDIEVAL

- 13 Transformacions i resiliències en el poblament de Catalunya a l'edat mitjana
Transformations and resiliencies in Catalan settlements during the Middle Ages
Transformaciones y resiliencias en el hábitat de Cataluña durante la edad media
Jordi Bolòs
- 51 Poblamiento y despoblación en la Extremadura bajomedieval: las subaldeas
Settlements and depopulation in late medieval Extremadura: the subaldeas
Poblament i despoblació a l'Extremadura baixmedieval: les subaldees
Luis Vicente Clemente Quejada
- 69 Els inicis crítics del poblament rural altmedieval a Catalunya: el segle v a la llum de l'arqueologia
Critical beginnings of the high medieval rural habitat in Catalonia: the 5th century in the light of archaeology
Los inicios críticos del hábitat rural altomedieval en Cataluña: el siglo v a la luz de la arqueología
Jordi Gibert Rebull

MISCEL·LÀNIA

- 111 El nivell de vida de la pagesia medieval a la Catalunya central. L'inventari del mas Coromina de Viladordis (1397)
Standard of living of the medieval peasantry in Central Catalonia. The inventory of the Coromina farmhouse of Viladordis (1397)
El nivel de vida del campesinado medieval en la Cataluña central. El inventario del Mas Coromina de Viladordis (1397)
Adrià Mas Craviotto

- 155 L'*atzebra*: un intent d'assignació taxonòmica
The atzebra: an attempt to assign it taxonomically
La encebra: un intento de asignación taxonómica
Pere M. Parés-Casanova, Mário Eduardo Viaro, Nelson Papavero, J. Nebot Cerdà
- 179 Població, riquesa i treball en una parròquia rural a la baixa edat mitjana
(Llagostera, c. 1460-1490)
Population, wealth and labour in a rural parish in the Late Middle Ages
(Llagostera, c. 1460-1490)
Población, riqueza y trabajo en una parroquia rural en la baja edad media
(Llagostera, c. 1460-1490)
Lluís Sales Favà

Crida per rebre articles per als dossiers dels propers números d'*Estudis d'Història Agrària* i proposta de números monogràfics

La revista *Estudis d'Història Agrària* vol mantenir la publicació d'un dossier a cada número. És per això que la revista fa una crida a tots els agraristes i investigadors que treballen sobre els temes que exposem a continuació perquè envïin articles per ser sotmesos a avaluació i publicats en els números següents dins dels citats monogràfics:

Poblament, despoblament i hàbitat a l'època moderna i contemporània.
Informàtica digital i història agrària.

Podeu enviar propostes de monogràfics al Consell de Redacció de la revista (eha@ub.edu).

A part dels articles per a aquests dossiers, es poden enviar treballs per a la secció de Miscel·lània, que també seran subjectes d'avaluació d'acord amb les normes que es troben a la revista.

Darrers números i dossiers publicats

11. La contractació agrària a Catalunya
12. El pairalisme
13. Alimentació i història
14. La ramaderia: aspectes de la seva evolució
15. Agricultura mediterrànies contemporànies
16. Franquisme i món rural a Catalunya
17. Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós
18. Economies de muntanya a Catalunya
19. Pluriactivitat en el camp català
20. Les transformacions agràries a la Catalunya del segle XVIII. 40 anys després de la tesi de Pierre Vilar
21. Miscel·lània
22. Els capítols matrimonials en el món rural
23. Usos agraris i no agraris de l'aigua, clima i episodis extrems
24. Enginyeria hidràulica i drets al voltant de l'aigua
25. Conflictes i negociació en el món rural
26. Vins i aiguardents
27. Arqueologia i història agrària
28. La introducció i l'expansió de nous conreus
29. Dones i món rural
- 30-31. Miscel·lània
32. Miscel·lània
33. Clima i Història
34. Catàstrofes i canvi social
35. Poblament, despoblament i hàbitat a l'època medieval

Si esteu interessats a rebre els números de la revista en paper, podeu enviar les vostres dades personals o acadèmiques i un número de compte bancari on carregar els rebuts a eha@ub.edu. Només es cobren els números a mesura que van sortint i a un preu reduït.

Normes per a la recepció d'originals, avaluació dels articles i característiques formals

1. La revista *Estudis d'Història Agrària* accepta per publicar qualsevol manuscrit (article, nota, ressenya, crítica de llibres, repàs bibliogràfic o estat de la qüestió) relatiu a l'anàlisi històrica de l'agricultura i la societat rural en el sentit més ampli i des d'enfocaments interdisciplinaris, ja siguin treballs teòrics, metodològics o empírics.
2. Els treballs, que han de ser originals i no es poden haver enviat a cap altra revista per ser avaluats, s'han d'enviar per correu electrònic a eha@ub.edu.
3. La revista utilitza el sistema doble cec i el Consell de Redacció sotmetrà els originals a avaluació de dues persones externes al Consell de Redacció i especialistes en el tema en qüestió, els quals, en el termini de dos mesos, informaran sobre la conveniència o no de publicar-los, o introduir-hi modificacions. En cas de desacord, es demanarà l'opinió d'un tercer avaluador. Les raons de l'acceptació o rebuig de l'article es comunicaran a l'autor que, en cas d'acceptació, haurà d'introduir-hi les modificacions convenients. El Consell de Redacció revisarà aquestes modificacions per comprovar que s'ajusten a la proposta dels avaluadors.
4. La secretaria de la revista *Estudis d'Història Agrària* trametrà rebut dels originals en el termini de quinze dies i el Consell de Redacció resoldrà si es publiquen en un termini de sis mesos.
5. El text haurà d'anar acompanyat d'una pàgina que contingui el títol del treball, el nom de l'autor o autors, l'adreça completa, inclosa la del centre de treball o la filiació institucional de l'autor, el telèfon, l'adreça electrònica i el número ORDID d'investigador. També caldrà fer constar si la recerca que ha donat lloc al treball s'ha beneficiat d'alguna mena d'ajut i si el treball en qüestió s'ha presentat en seminaris, congressos, etc. Així mateix, s'adjuntarà un resum en llengua original de l'escrit, en català, castellà i anglès, que inclogui el títol i exposi, en cent paraules com a màxim, el contingut i els resultats del treball. Igualment es faran constar les paraules clau en les tres llengües.
6. El text també anirà acompanyat d'una declaració d'originalitat de l'article per part de l'autor.
7. La llengua de la revista és el català. Tot i així, els originals es publicaran en la llengua en què hagin estat escrits (qualsevol llengua de l'Estat Espanyol, francès i anglès). Si el Consell de Redacció acordés de traduir-los, es tindria en consideració l'opinió de l'autor.
8. L'extensió màxima de l'article serà de 35 pàgines (12000 paraules) inclosos gràfics, quadres, mapes, bibliografia i annexos, tot i que el Consell de Redacció podrà considerar treballs de més extensió per la seva rellevància. El text ha de ser escrit a una cara i a doble espai. Les notes a peu de pàgina cal numerar-les correlativament i ubicar-les a peu de pàgina. Els quadres i les figures es numeraran correlativament, portaran un breu títol i indicaran llurs fonts. Si les citacions a l'interior del text superen les quatre línies, aniran a un espai, en cursiva i amb marges diferents als generals. Per la redacció s'utilitzaran els criteris de la Universitat de Barcelona <https://www.ub.edu/cub/criteris.php> en aquells aspectes no definits en aquest apartat.
9. També s'enviarà una versió de l'article neta de referències personals en notes, citacions bibliogràfiques, agraïments o participació en projectes de recerca per tal de facilitar la tasca als avaluadors.
10. El sistema de cites bibliogràfiques es farà utilitzant el sistema APA 7ª edició amb la finalitat d'homogeneïtzar les bibliografies. No s'acceptaran les referències bibliogràfiques senceres ni abreujades.

jades en les notes a peu de pàgina. Poden trobar-se les característiques d'aquest sistema de citació a <https://www.scribbr.com/apa-style/apa-seventh-edition-changes/>.

(LLONCH, 1998, pp. 39-41)

(COLOMÉ, Ferrer & Valls, 2016)

11. La revista no cobrarà cap mena de taxa per a la publicació a *Estudis d'Història Agrària* tant de manera directa com indirecta
12. Les referències bibliogràfiques citades en el text es recolliran en una llista al final de l'article i tindran el format APA indicat més amunt. Es farà constar el DOI de l'article o treball citat, si es coneix

Exemples de citacions bibliogràfiques (sistema APA 7):

(Articles)

LLONCH, M. (1998). «La capacitat exportadora de la indústria catalana del gènere de punt (1876-1935)», *Recerques*, 37, 165-194.

Disponible a: <https://doi.org/10.1177/152700250000100304>

(Llibres)

SERRA PUIG, E. (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*. Crítica.

(Tesis)

TELLO, E. (1987). *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1861)* (Tesi doctoral, Universitat de Barcelona). Disponible a: <http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/35538>

(Capítols de llibre)

COLOMÉ FERRER, Josep (2015). «Expansió vitícola, consolidació de la propietat capitalista de la terra i conflictivitat social a la Catalunya prelitoral durant el segle XIX: la comarca del Penedès». Dins Josep COLOMÉ FERRER i altres (ed.), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 245-279.

13. Només s'enviaran les proves d'impressió una vegada i s'hauran de retornar en un termini màxim de deu dies. Després ja no es podran introduir modificacions.
14. Els autors rebran el PDF de l'article per fer-ne la difusió que creguin convenient i un exemplar en paper de la revista. Podran adquirir-ne més exemplars en paper a preu reduït.

Drets d'autor

15. Els textos publicats a *Estudis d'Història Agrària* no tenen càrrecs d'enviament ni de tramitació (APC) i estan subjectes a una llicència Creative Commons Reconeixement No comercial (CC-BY-NC), que permet compartir l'obra amb tercers, sempre que se'n reconegui l'autoria, la publicació inicial en aquesta revista, es compleixin les condicions de la llicència i no se'n faci cap ús comercial. Es poden consultar i distribuir lliurement sempre que se citin l'autor i l'editor

Per tant, la revista compleix la definició d'accés obert de la declaració de la iniciativa d'accés obert de Budapest. La revista permet que l'autor o autors tinguin els drets d'autor i els drets de publicació sense restriccions.

DOSSIER: POBLAMENT, DESPOBLAMENT I HÀBITAT A L'ÈPOCA MEDIEVAL

Transformacions i resiliències en el poblament de Catalunya a l'edat mitjana

Transformations and resiliencies in Catalan settlements during the Middle Ages

Transformaciones y resiliencias en el hábitat de Cataluña durante la edad media

Jordi Bolòs¹

Resum

Al llarg dels deu segles de l'edat mitjana, a Catalunya hi hagué molts canvis en el poblament. Es van produir trencaments importants en la continuïtat, encara que, alhora, també hi va haver algunes pervivències notables. En l'alta edat mitjana es va crear una xarxa de vilars, al mateix temps que s'abandonaven les *villae* romanes (però de vegades no s'esborrà el record dels *fundi* que hi havia hagut). Aquests hàbitats s'hagueren d'adaptar a unes noves realitats polítiques i econòmiques, després de les conquestes dels àrabs i berbers (713-721) i les dels francs carolingis (759-801). Durant l'edat mitjana central hi hagué transformacions importants en la societat i en el poblament: van edificar-se pobles de sagrera, pobles castrals i vilanoves planificades. Al mateix temps, en algunes comarques va créixer molt el nombre de masos dispersos. Alhora, van continuar existint vilars a les terres pirinenques i alguns antics nuclis de població (vil·les i vilars) de la resta de Catalunya esdevingueren pobles i masos.

Paraules clau: Catalunya medieval, pobles oberts, pobles de sagrera vilanoves, masos, vilars.

Abstract

The ten centuries of the Middle Ages, in Catalonia, bore witness to many changes in its settlements. Significant breaks in continuity occurred, although at the same time there were a few noteworthy continuations. The Early Middle Ages saw the creation of a network of

1. ORCID: 0000-0001-6495-9630. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art. Universitat de Lleida. Correu electrònic: jordi.bolos@udl.cat.

Rebut: XII/2022. Avaluat: I/2023. Versió definitiva: II/2023.

hamlets in tandem with the abandonment of the Roman *villae* (although the memory of the *fundi* lingered on). These habitats had to adapt to new political and economic realities, after the conquests of the Arabs and Berbers (713-721), and Carolingian Franks (759-801). During the High Middle Ages, there were remarkable transformations both in society and in settlements with the construction of ecclesiastical villages, castral villages, and planned new towns. At the same time, in some regions, the number of scattered farmsteads increased dramatically. Also, hamlets continued to exist in the Pyrenean lands, and some settlements (e.g., villas and hamlets) from the rest of Catalonia became villages and farmsteads.

Keywords: medieval Catalonia, villages not enclosed by walls, castral villages, ecclesiastical villages, new towns, farmsteads, hamlets.

Resumen

A lo largo de los diez siglos de la Edad Media, en Cataluña hubo cambios importantes en el poblamiento. Se produjeron roturas en la continuidad, aunque al mismo tiempo también hubo algunas notables pervivencias. En la alta Edad Media se creó una red de aldeas, al mismo tiempo que se abandonaban las *villae* romanas (aunque no siempre se borró el recuerdo de los *fundi* que habían existido). Estos hábitats se adaptaron a unas nuevas realidades políticas y económicas, después de las conquistas de los árabes y bereberes (713-721) y las de los francos carolingios (759-801). Durante la Edad Media plena hubo transformaciones importantes en la sociedad y en el poblamiento: se edificaron pueblos de *sagrera*, pueblos castrales y villas nuevas planificadas. Al mismo tiempo, en algunas comarcas creció mucho el hábitat disperso. Asimismo, continuaron existiendo pequeñas aldeas en las tierras pirenaicas y algunos antiguos núcleos de población (hábitats de época carolingia) del resto de Cataluña se convirtieron en pueblos y mansos.

Palabras clave: Cataluña medieval, poblaciones abiertas, pueblos castrales, pueblos eclesiales o de *sagrera*, villas nuevas, mansos, aldeas.

Introducció

Darrerament hi ha hagut aportacions importants que han permès eixamplar el coneixement que tenim sobre com era i com va canviar el poblament a Catalunya al llarg de l'edat mitjana. Les noves idees han vingut, d'una banda, de l'aprofundiment dels estudis fets fins ara, basats sobretot en els documents escrits, però també de l'ús de noves metodologies que han permès d'apropar-nos més a la comprensió del paisatge del passat. No sols es coneixen més bé les fonts escrites, sinó que també es fan servir les fonts arqueològiques, la toponímia o els estudis d'arqueologia del paisatge.

Hem d'ésser conscients que, al llarg dels deu segles medievals, hi hagué canvis constants i, alhora, evidentment, grans pervivències. Per conèixer alguns elements fonamentals del poblament medieval a Catalunya ha estat bàsic acceptar nous enfocaments, moltes vegades descoberts en estudis fets en països veïns, com ara les terres occitanes (vegeu Catatau 2009). Les comparacions són indispensables, atès que les realitats que hi trobem sovint són molt semblants. Alhora, alguns estudis de cas fets en diverses comarques catalanes, que poden ésser extrapolats a altres indrets, també han fet possible d'entendre més bé molts aspectes sobre el poblament a l'edat mitjana. Amb tot, és cert que algunes realitats i especialment algunes cronologies encara no són prou evidents i que, per tant, es presten a interpretacions diverses. Per aquest motiu, en relació amb cadascun dels temes que tractarem a continuació, discutirem sobre els aspectes més problemàtics. En el futur s'hauran de valorar les aportacions fetes prèviament, encara que sovint no siguin coincidents, i, sobretot, s'hauran de plantejar noves qüestions que caldrà resoldre. Al llarg de les properes pàgines centrarem l'atenció en el territori de Catalunya (figura 1), encara que som conscients de la necessitat d'estudiar alhora la resta dels Països Catalans i, evidentment, també els països veïns amb els quals, com veurem, hi ha grans coincidències, com ara el Lenguadoc i la Gascunya occitans o les terres d'Aragó.

De les *villae* als vilars

Els segles v i vi foren una època de grans canvis que afectaren la societat, l'economia, la vida quotidiana, la cultura i, evidentment, el poblament. Les excavacions que s'han dut a terme aquests darrers anys han estat fonamentals per entendre les transformacions que es van produir a la fi del món romà. L'abundosa documentació escrita que tenim de l'època carolíngia (segles viii-x) sovint confirma aquesta mutació. Tanmateix, també cal assenyalar que entre els segles vi i vii i els segles ix i x hi hagué canvis importants a tota l'Europa occidental (Wickham 2000) encara que a les comarques catalanes van restar en part emmascarats per les transformacions produïdes per l'arribada dels exèrcits àrabs i berbers vers els anys 713-721. Encara que ara no podem aprofundir en aquest tema, cal tenir present que la barreja de les elits germàniques i romanes va afavorir un canvi de mentalitat i de prioritats de la noblesa que motivà alguns dels processos primerencs d'encimbellament que comentarem més endavant.

Se sap que abans de l'edat mitjana una part important del poblament rural vivia en *villae*. A més, d'acord amb algunes propostes fetes recentment, al costat d'aquestes *villae* senyoriales, en una data anterior al segle vi, hi havia altres llocs habitats que podien assemblar-se, en alguns aspectes, als vilars (o llogarets) o, fins i tot, als masos dispersos medievals (Grau 2022; Revilla 2022). Eren hàbitats on vivien pagesos, potser colons. Les pregones transformacions que hi hagué a l'inici dels segles medievals van provocar un canvi notable en aquesta situació, amb l'abandonament de les *villae*. Les recerques arqueològiques ho mostren de manera palesa. D'altra banda, a l'hora d'estudiar el poblament, els treballs fets sobre la toponímia són, així mateix, importants: topònims com Tuïr, Cànoes,

Canoves o Canovelles, per exemple, reflecteixen un tipus d'hàbitat que podríem trobar a banda i banda del límit cronològic marcat per l'època de transició que hi hagué al voltant de l'any 500; de fet, és molt probable que aquests noms de lloc fossin creats al llarg dels primers segles medievals.² Aquesta afirmació ens permet de remarcar que considerem la toponímia com una font que pot ajudar a conèixer el passat; pel que fa a aquest aspecte, hem de valorar les aportacions fetes recentment en alguns estudis capdavaners escrits, per exemple, a Anglaterra (Rippon 2012: 69-81; Higham i Ryan 2011).

Figura 1
La Catalunya històrica. Divisió comarcal

Ubicació dels principals llocs esmentats en aquest treball. Mapa: J. Bolòs.

2. Vegeu: Coromines 1994-1997: vol. 3, p. 243 (de canàba, tenda o barraca), i vol. 7, p. 353 (de *tūgūrium*, cabana).

Una munió de vilars. Si ens endinsem en els segles medievals, les excavacions fetes sobretot al Vallès (Roig 2009 i 2011) i al Rosselló (Kotarba 2007) han canviat radicalment la visió que teníem del poblament a l'inici de l'edat mitjana. Abans només coneixíem alguns jaciments escadussers d'aquest important període de transició, però després de llegir els resultats d'aquestes recerques hem pogut descobrir com era el poblament de territoris amplis, de comarques senceres. Els estudis fets una mica més cap al nord, en terres ja occitanes, han conclòs el mateix (Schneider 2010: 144). Sabíem que arreu, vers el segle v (o a tot estirar al segle vi), les *villae* romanes s'abandonaren (o canviaren de funció) (Schneider 2010: 137). Potser no perderen la funció de centres d'un gran domini, però sobretot deixaren de tenir la funció de llocs de residència dels membres de la classe senatorial. Ara sabem també que en aquesta fase de transició hom va construir, a prop d'aquestes construccions, un gran nombre de vilars, petits nuclis de població formats per unes quantes cases (en general, menys de deu).³ Eren uns habitatges pobres on vivien famílies pageses, unes cases de vegades enclotades i sovint fetes amb murs de fusta o de tàpia. En relació amb aquestes construccions també s'han trobat sitges, trulls —que ens apropen a un món agrícola— i necròpolis. De cadascun d'aquests vilars, en depenia un terror, una partida de terres, que seria important de poder conèixer com era (per exemple, saber-ne l'extensió i descobrir l'organització econòmica del seu espai). N'hi havia bastants. Dins d'un terme municipal actual, podríem localitzar diversos vilars. Era un poblament no sols pobre, sinó també poc estable. Fàcilment, a l'interior del mateix terme (de vegades un antic *fundus* de tradició romana o una vil·la medieval) hi podia haver transformacions en la ubicació dels vilars, desplaçaments, abandonaments i també creació de nous llocs habitats. Més endavant en veurem algun exemple.

Primers encimbellaments. Centrem un moment l'atenció en les classes dirigents. Un dels avenços que s'ha produït aquests darrers anys ha estat el descobriment dels processos d'encimbellament que hi hagué al llarg dels primers segles medievals. Actualment hi ha nombrosos llibres i articles que aprofundeixen en el tema dels *castra* altmedievals (Christie i Herold 2016). Els membres de la noblesa —de tradició romana— abandonaren les *villae* residencials i s'installaren en llocs elevats, amplis, potser acompanyats d'una petita part de la població del territori. Evidentment, també s'hi degueren afegir membres de la noblesa germànica, la qual aviat es fongué amb les classes dirigents del país. En relació amb aquesta transformació, ja fa uns anys es començà a parlar del jaciment de Monte Barro, al nord d'Itàlia (Brogiolo i Gelichi 1996; Brogiolo i Chavarría 2020: 227); més recentment, s'han presentat els resultats de les excavacions del notable Roc de Pampaluna (o Pampelune), al proper Llenguadoc (Schneider 2010: 138-139). En aquests indrets hi hagueren uns importants *castra* fortificats i encimbellats, que simbolitzen una nova època i

3. Creiem que és important fer ús del mot *vilar* per traduir el que en francès anomenen *bameau* i en anglès, *bamlet*. És una paraula emprada molt sovint en els documents medievals i és molt més precisa que no pas llogaret, que podem usar per a realitats contemporànies.

reflecteixen els costums d'una noblesa novella, fruit de la barreja de bàrbars i romans. La construcció de *castra* o *castella* també es degué produir a les terres catalanes, com han demostrat les excavacions de Sant Julià de Ramis (Burch 2006), del Roc d'Enclar (Llovera *et al.* 1997), d'Ultrera (Constant 2007: 50-52; Constant 2008: 39-49) o de l'Esquerda (Ollich *et al.* 2016; Pratdesaba 2021), i també les de Can Maurí, les del Serrat dels Tres Hereus de Casserres o les de Tona (Gibert 2018: 74-86). Només són una petita mostra d'una realitat que devia ésser molt més difusa arreu de les comarques catalanes. Això no obstant, l'encimbellament de les elits i d'alguns pagesos no vol dir que s'abandonessin els grans dominis situats en les terres planes, on vivien sobretot famílies pageses poc o molt lliures i els esclaus. En parlarem a continuació. També cal assenyalar que hi ha precedents d'aquest encimbellament: molt sovint, sota els *castra* altmedievals hi havia jaciments preromans, com podem veure en la majoria dels exemples suara esmentats.

Els termes. És important que neixi entre els estudiosos del passat la consciència que cal analitzar les demarcacions, els termes pobletans, dominicals, fiscals o eclesiàstics, i alhora descobrir-ne llur pervivència (i també mostrar quan aquestes demarcacions foren creades). Els estudis fets en terres occitanes, al Llenguadoc, mostren la importància del terme i, com hem dit, sovint la mobilitat del poblament dins dels seus límits. Ja fa uns quants anys, Schneider (1992: 11-12) afirmava que, en relació amb els processos de continuïtat, fou «el marc geogràfic de l'antiga *villa* romana el que sembla que s'imposà, més que no pas el mateix hàbitat». Fins i tot assenyalava que «de mica en mica, es dibuixà una nova xarxa de poblament, fortament jerarquitzada, dominada, al capdamunt de la piràmide, pel gran domini, en relació amb el qual s'aplegaven d'una manera progressiva les petites pagesies», els vilars. Com reiterà en un treball més recent, s'esdevingué «un arrelament territorial de l'hàbitat dins del marc hegemònic de la *villa*», tal com també reflecteixen els documents escrits (Schneider 2010: 142). En molts llocs del Vallès, de l'Empordà o del Rosselló hom té la impressió que s'esdevingué exactament el mateix. Certament, el que hem trobat a la Catalunya de ponent o a la pirinenca és una mica diferent.

Discussió. Hi havia uns pagesos que vivien en uns vilars, uns senyors que s'installaren en *castra* encimbellats (habitats sovint també per pagesos) i uns dominis senyorials (*fundi*) que sovint es mantingueren (almenys com a demarcacions). Aviat, però, se'ns plantegen problemes si volem aprofundir més en la societat d'aquesta època. Malgrat el que hem dit, seria important saber quina era la funció i com s'organitzaven aquests dominis senyorials, els límits dels quals de vegades han arribat fins a l'actualitat. Caldria conèixer, per exemple, quina importància tingueren les terres del fisc i les càrregues fiscals. També ens hem de plantejar quina era la realitat social de la gent que treballava aquestes terres. És cert que hi ha qüestions que són i seran molt difícils de respondre. Sortosament, per exemple, l'arqueologia ha mostrat l'existència d'esclaus, que eren abocats dins les sitges quan ja no eren utilitzades, com si fossin gossos (Roig i Coll 2011). L'existència d'una població servil ens porta a pensar en uns vilars on convivia els esclaus amb uns homes en principi lliures, probablement colons també sotmesos a

un senyor.⁴ Certament, resta saber si, al costat dels pagesos que depenien d'un senyor, hi havia alguns aloers, homes i dones propietaris de les terres que treballaven. I, pel que fa al poblament, ens hem de qüestionar també què hauríem pogut trobar en altres regions catalanes, atès que tenim informació sobretot de les terres mediterrànies, del Garraf, el Vallès o el Rosselló. Lògicament, en altres contrades del litoral hi havia una realitat semblant, com reflecteixen —d'una manera indirecta—, per exemple, les anàlisis de pòllens fetes a l'estany de Banyoles (Burjachs *et al.* 1997). En les comarques allunyades del litoral s'han fet excavacions d'una manera menys sistemàtica —com ara les de Vilaclara, Sant Llorenç de Boada (el Graell), el Collet dels Clapers, les Coromines, el Pla de Sanç o les Feixes de Monistrol (Gibert 2018: 32-44)—, que reflecteixen un hàbitat potser menys atapeït. Creiem que futures noves excavacions arqueològiques i treballs de toponímia (per exemple, de les terres pirinenques) o estudis sobre el paisatge històric (a les terres de la Catalunya Nova), podran aportar en el futur una informació notable.

Potser la densitat de població no era ben igual a tot arreu, però hi havia vilatges o petits hàbitats a totes les comarques, com, d'altra banda, fan palès les necròpolis de tombes excavades a la roca o de tombes de lloses, que molt sovint cal datar en època visigoda.⁵ D'altra banda, si anem cap a ponent —per exemple, a la rodalia de Lleida—, allà on hi havia comes (o fondos), reguers i clamors, creiem que hi podia haver vilars, que, moltes vegades, després, en època islàmica, continuaren hàbitats, sovint fins al segle XII o fins a la crisi de la darrereria de l'edat mitjana. També, prop d'allà per on passaven carrerades (o cabaneres), es pogueren edificar grups d'habitatges. És una hipòtesi de treball que les excavacions futures hauran de confirmar. Diguem, també, que, com hem proposat, a les terres pirinenques, d'acord amb el que reflecteixen els topònims i la morfologia dels pobles, hi havia uns hàbitats sovint oberts i, malgrat les característiques del relleu, un poblament força dens. Hi ha realitats ben evidents que permeten de confirmar aquesta afirmació. Per exemple, quan es van edificar pobles com Irgo, Iran, Durro i Taüll, amb un topònim bascoide que, segons Coromines, conté la paraula *poble*? Almenys han d'ésser d'abans de l'any 1000, i plausiblement ja existien abans de l'època carolíngia.⁶ En alguns casos —com aquests—, la toponímia serveix per establir una data *ante quam* indiscutible. Com hem remarcat, convé de dur a la pràctica una recerca interdisciplinària i, com s'ha fet en altres països europeus, l'estudi dels noms de lloc n'ha d'ésser un dels puntals.

4. Com es desprèn del que hem vist més amunt, en estudiar la història del poblament és important tenir presents les recerques que s'han fet sobre la toponímia. Per exemple, el nom de lloc Calonge prové del mot *colonicus* (Coromines 1994-1997: vol. 3, p. 199). Sobre aquest tema, vegeu: Feliu 2010: 52-61.

5. En relació amb les necròpolis del Baix Berguedà o de l'Urgell, vegeu: Bolòs 2015: 87 i 96.

6. Vegeu: Coromines 1994-1997. Cal tenir present que la documentació escrita no esmenta aquestes poblacions fins a la baixa edat mitjana. Un altre exemple: l'església de Santa Llogaia d'Espot, situada entre els dos nuclis habitats d'Espot, ja existia a l'alta edat mitjana (i es bastí quan el lloc ja era habitat). En parlarem més endavant. Vegeu la figura 4.